

عماد ملک خط

زندگی کے آثار

میر عماد حسنی حسنی فروغی

مہر کوثر محمد

سرشناسه : نورمحمدی، مهدی، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام‌پدیدآور : عماد ملک خط: زندگی و آثار میرعماد سیفی حسنی قزوینی
مشخصات نشر : تهران: نشر علمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : ۵۶۰ ص.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۲۹۴-۲
وضعیت فهرست‌نویسی : فبیای مختصر
یادداشت : فهرستنویسی کامل این اثر در نشانی:
<http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.
شماره کتابشناسی ملی : ۳۸۰۵۴۳۴

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴
تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷ فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

عماد ملک خط

زندگی و آثار میرعماد سیفی حسنی قزوینی

پژوهش و تألیف: مهدی نورمحمدی

صفحه آرا: مهدیه خسرویانی

خط روی جلد: استاد میرحیدر موسوی

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: مهارت

صحافی: حقیقت

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۲۹۴-۲

مرکز پخش: انقلاب - خ ۱۲ فروردین - خ شهدای زاندارمیری پلاک ۱۰۳

۱۲ و ۵۱۱-۶۶۴۶۰۷۲-۶۶۴۶۳

فهرست مطالب

۱۱	 مقدمه
۱۷	 سالشمار وقایع تاریخی از تولد تا مرگ میر عماد
۲۵	 فصل ۱ - خاندان سیفی حسنی قزوین
۲۷	 قاضی سیف‌الدین محمد حسنی قزوینی
۲۸	 حسن ضریر
۲۸	 سید عزالدین احمد
۲۹	 قاضی جهان
۳۲	 قاضی روح‌الله
۳۳	 شرف جهان قزوینی
۳۶	 میر عبدالباقی
۳۶	 قاضی محمود
۳۶	 میر عبدالعظیم سیفی حسنی
۳۷	 میر عبدالکریم
۳۷	 میر حسین
۳۸	 میر علی کیا
۳۸	 میر صدرالدین محمد
۳۹	 میرزا روح‌الله
۳۹	 قاضی خان سیفی
۴۳	 فصل ۲ - استادان خوشنویسی میر عماد
۴۵	 عیسی رنگ نگار
۴۵	 آثار عیسی رنگ نگار
۴۹	 مالک دیلمی
۴۹	 ملک محمود دیلمی
۵۱	 شاه میر
۵۱	 میرزا احمد
۵۲	 خواجه عنایت‌الله
۵۲	 شاه صدر

۵۲		امیر فرامرز
۵۳		میر عبدالباقی
۵۳		شهره امیر
۵۳		مالک دیلمی
۶۱		مقدمه مرقع حسین بیگ
۶۷		آثار مالک دیلمی
۷۷		محمد حسین تبریزی
۸۲		آثار محمد حسین تبریزی
۹۱		فصل ۳- اوضاع فرهنگی، هنری و اجتماعی قزوین پیش از ظهور میر عماد
۱۰۷		فصل ۴- زندگی و آثار میر عماد
۱۰۹		نام
۱۰۹		لقب
۱۱۱		نسب
۱۱۱		قطعیّت حسنی بودن میر عماد
۱۱۳		نام پدر
۱۱۳		تاریخ تولد
۱۱۴		آموختن خوشنویسی در قزوین
۱۱۵		عزیمت به تبریز
۱۱۷		بازگشت به قزوین
۱۱۷		میر عماد و علیرضا عباسی
۱۱۸		سفر حجاز
۱۲۰		ورود به خدمت فرهاد خان قرامانلو
۱۲۱		نوشتن قطعاتی در ستایش شاه عباس
۱۲۲		تغییر پایتختی از قزوین به اصفهان
۱۲۳		عزم شاه عباس برای بیرون راندن اوزبکان از خراسان
۱۲۴		فتح هرات
۱۲۵		واکنش میر عماد نسبت به فتح خراسان
۱۲۷		عزیمت میر عماد به هرات
۱۲۷		کشته شدن فرهاد خان قرامانلو

۱۳۰	بازگشت به قزوین
۱۳۲	عزیمت به اصفهان و دادن عریضه به دربار
۱۳۴	دو نکته در خصوص مکتوب میر عماد
۱۳۵	اظهار لطف شاه عباس نسبت به میر عماد
۱۳۵	عزیمت به تبریز
۱۳۶	فتح تبریز
۱۳۸	دستیابی به کمال مطلق خط نستعلیق
۱۳۸	سفر به قزوین
۱۳۹	بی اقبالی میر عماد
۱۳۹	غم ملامت دشمن
۱۴۲	اتهام تسنن
۱۴۳	تکدر شاه و افول ستاره اقبال میر عماد
۱۴۴	دلگیری متقابل میر عماد از شاه عباس
۱۴۶	رقابت با میر خلیل قلندر
۱۴۷	ستیزه و لجاجت با شاه
۱۴۹	خوف و رجای میر عماد
۱۵۰	کشته شدن میر عماد
۱۵۱	چگونگی تشییع و تدفین میر عماد
۱۵۲	بازتاب قتل میر عماد در ایران و سرزمین های دیگر
۱۵۳	چگونگی کشته شدن میر عماد
۱۵۵	قاتل میر عماد
۱۵۷	انگیزه مقصود مسگر از قتل میر عماد
۱۵۹	پایمال شدن خون میر عماد
۱۶۰	نقش شاه عباس در قتل میر عماد
۱۶۲	پاسخ به یک شبهه
۱۶۴	محل دفن میر عماد
۱۶۴	محل طوقچی و قبرستان آن
۱۶۷	مدفن فعلی میر عماد
۱۶۹	مذهب میر عماد

۱۷۰	قرائن تشیع میر عماد
۱۷۵	جمع بندی
۱۷۶	قرائن تسنن میر عماد
۱۷۹	جمع بندی کلی و نظر نگارنده
۱۸۴	فضایل میر عماد
۱۸۵	فرزندان و شاگردان میر عماد
۱۸۶	افسانه مهاجرت بستگان میر عماد به عثمانی
۱۸۹	کتیبه‌های میر عماد
۱۹۶	رقم‌های میر عماد
۱۹۷	مجلس مشق میر عماد
۱۹۷	عریضه میر عماد
۲۰۵	داستان شاهنامه
۲۰۸	نقد و بررسی
۲۱۰	آثار میر عماد
۲۱۰	کتاب‌ها
۲۱۲	رساله‌ها و جزوه‌ها
۲۱۳	مرقعات
۲۱۵	فصل ۵ - فرزندان و بستگان میر عماد
۲۱۷	میر ابراهیم حسنی
۲۲۰	گوهرشاد
۲۲۵	عبدالرشید دیلمی
۲۳۴	آثار رشیدا
۲۴۸	میر محمد علی
۲۵۰	ملا یحیی قزوینی
۲۵۰	عبدالرزاق قزوینی
۲۵۱	محمد کاظم
۲۵۴	میرزا محمد امین
۲۵۷	فصل ۶ - شاگردان میر عماد و پیروان شیوه او
۲۵۹	عبدالجبار قزوینی

۲۵۹	آثار عبدالجبار قزوینی
۲۶۶	محراب بیک قزوینی
۲۶۶	مختار بیگ قزوینی
۲۶۶	میرزا ابوتراب اصفهانی
۲۷۰	آثار میرزا ابوتراب اصفهانی
۲۷۶	میرزا تقی مستوفی الممالک
۲۷۷	محمد صالح خاتون آبادی
۲۷۷	آثار محمد صالح خاتون آبادی
۲۷۸	نورای لاهیجی
۲۷۹	آثار نورای لاهیجی
۲۸۱	نورای اصفهانی
۲۸۱	میر ساوجی
۲۸۱	جمشید بیگ
۲۸۲	جمال
۲۸۳	درویش عبدی بخاری
۲۸۳	آثار درویش عبدی بخاری
۲۸۴	ملا شکوهی همدانی
۲۸۴	ملا احمد جرفادقانی
۲۸۴	میر محمد مقیم تبریزی
۲۸۷	پیروان شیوه میر عماد در دوره قاجار
۲۸۷	پیروان شیوه میر عماد در عثمانی
۲۸۷	احمد سیاهی
۲۸۷	محمد رفیع کاتبزاده
۲۸۸	ولی الدین افندی
۲۸۸	محمد اسعد یساری
۲۸۹	پیروان شیوه میر عماد در هند
۳۰۳	فصل ۷ - رقیبان خوشنویسی میر عماد
۳۰۵	علیرضا عباسی
۳۱۴	منزلت خاص علیرضا عباسی نزد شاه عباس

۳۱۸	میر عماد و علیرضا عباسی
۳۲۲	آثار علیرضا عباسی
۳۴۱	میر خلیل باخرزی
۳۴۸	آثار میر خلیل
۳۵۵	فصل ۸ - منابع تحقیق درباره میر عماد
۳۵۷	منابع ایرانی در عصر صفوی
۳۵۷	قاضی احمد قمی
۳۵۷	نقد و بررسی
۳۵۸	عبدالباقی نهاوندی
۳۵۸	نقد و بررسی
۳۵۸	اسکندر بیک ترکمان
۳۵۹	نقد و بررسی
۳۵۹	میرزا طاهر نصرآبادی
۳۶۰	نقد و بررسی
۳۶۰	محمد صالح اصفهانی
۳۶۳	نقد و بررسی
۳۶۶	منابع ایرانی در عصر افشاریه
۳۶۶	علی قلی خان واله داغستانی
۳۶۷	نقد و بررسی
۳۶۸	منابع ایرانی در عصر قاجار
۳۶۸	میرزا سنگلاخ
۳۷۸	نقد و بررسی
۳۸۵	هدایت الله لسان الملک سپهر
۳۸۵	نقد و بررسی
۳۸۶	نقاط ضعف
۳۸۶	نقطه قوت
۳۸۶	میرزا حبیب اصفهانی
۳۸۹	نقد و بررسی
۳۹۰	نقاط ضعف

۳۹۱	نکات جدید
۳۹۲	منابع عثمانی
۳۹۲	ابراهیم نفس زاده
۳۹۳	نقد و بررسی
۳۹۴	نقاط ضعف
۳۹۴	نکات جدید
۳۹۵	مستقیم زاده
۳۹۶	نقد و بررسی
۳۹۷	نقاط ضعف
۳۹۷	مطالب جدید
۳۹۸	حکاک زاده
۳۹۸	منابع هندی
۳۹۸	بندربین داس خوشگو
۳۹۹	نقد و بررسی
۳۹۹	مولانا محمد هفت قلمی دهلوی
۴۰۱	نقد و بررسی
۴۰۱	نقاط ضعف
۴۰۱	نکات جدید
۴۰۲	محمد مظفر حسین
۴۰۳	نقد و بررسی
۴۰۳	منابع ایرانی در اواخر قاجار و اوایل پهلوی
۴۰۳	عبدالمحمد خان ایرانی
۴۰۹	نقد و بررسی
۴۰۹	نقاط ضعف
۴۱۱	نقاط قوت
۴۱۱	نکات جدید
۴۱۲	منابع ایرانی در دوره معاصر
۴۱۲	دکتر مهدی بیانی
۴۲۶	نقد و بررسی

۴۲۶	نقاط ضعف
۴۲۸	نقاط قوت
۴۲۹	محمد علی کریم زاده تبریزی
۴۲۹	نقاط ضعف
۴۳۳	نقاط قوت
۴۳۴	دیگر منابع دوره معاصر
۴۳۵	برگزیده ای از طر فه آثار میر عماد
۵۳۹	منابع
۵۴۳	فهرست اعلام

مقدمه

خط نستعلیق در تاریخ خوشنویسی ایران و جهان اسلام، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این خط بسیار زیبا و چشم نواز را ایرانیان با ذوق لطیف و طبع ظریف خود به وجود آوردند و در ترویج آن کوشیدند. خط نستعلیق جامع جمیع زیبایی‌ها، ظرافت‌ها، تناسب‌ها، هماهنگی‌ها و استواری‌هاست و از همین روست که آن را به حق، عروس خطوط اسلامی لقب داده‌اند.

خط نستعلیق، خط ملی ایرانیان و چکیده حس زیبایی‌دوستی و زیبایی‌شناسی آنان و نمادی از هنر ناب و اصیل ایرانی است. این دُر دانه خطوط اسلامی نه تنها در ایران، بلکه در شبه قاره هند، ترکیه، آسیای میانه، جهان عرب و دیگر سرزمین‌هایی که تحت نفوذ فرهنگ ارزشمند ایرانی بوده است محبوبیت و دلپذیری فراوانی دارد.

خط نستعلیق با نام میر عماد سیفی حسنی قزوینی به طور تنگاتنگی پیوند خورده است، چرا که این نابغه بزرگ تبار قلم با اعجاز سرانگشتان هنرآفرین خود، این خط را به بالاترین نقطه تکامل و زیبایی رهنمون ساخت. میر عماد با اصلاح، پالایش و زدودن اضافات آثار اساتید پیشین، آنچنان شیوه فاخر و استواری در کتابت این خط پدید آورد که به لطف استحکام و ملاحات، به الگویی اسطوره‌ای برای خوشنویسان بعد از خود تبدیل شد، به گونه‌ای که هیچ خوشنویسی را گزیری جز پیروی از قواعد و اسلوب وی نیست. خط میر عماد به خاطر زیبایی و قدرت خارق‌العاده و اعجازگونه، از چنان مرتبتی برخوردار است که به صورت ضرب‌المثل و نمادی برای خط بسیار خوش درآمده و به همین دلیل است که مانند میر نوشتن و به درجه وی رسیدن، نهایت آرزوی هر خوشنویسی است.

بنا بر دلایل یاد شده، سخن گزافی نخواهد بود که بگوییم خط نستعلیق پیشرفت، تکامل، ترویج و محبوبیت خود را مرهون میر عماد و آثار بی‌بدیل و ارزنده اوست. دکتر مهدی بیانی درباره عظمت مقام هنری میر عماد می‌نویسد: «از اختراع خط نستعلیق تا مدت یک قرن و نیم، پهلوان عرصه خوشنویسی این خط، میر علی هروی بود و عنوان میر مطلق در این مدت، به یکتا استاد این خط، علی هروی اطلاق می‌شد و کمال خط نستعلیق با این عنوان ملازمه داشت، تا در نیمه دوم قرن دهم، [شخص] دیگری در خط

نستعلیق پا در خط خوشنویسی گذاشت که جمله آثار گذشتگان، حتی میر علی هروی را تحت الشعاع قرار داد. این قهرمان بی‌مانند، میر عماد، خوشنویس شهیر ایران بود که پایه این هنر زیبا را در جایی نهاد که دست هیچ آفریده‌ای، چه در مدت دو قرن قبل از او و چه در طی چهار قرن بعد از او، به آن جایگاه نرسیده و تا این زمان، چشم مادر دهر، چنان نور چشمی را ندیده است. میر عماد از میان هزاران خوشنویس نستعلیق که در مدت شش قرن خودنمایی کردند و آثاری از خود به یادگار گذاشتند، سرآمد همه گردید و حد این خط را به سر حد اعجاز رسانید و در این هنر به جایی رسید که رونق بازار دیگر استادان را بشکست. میر عماد در لطافت قلم و قدرت کتابت، ید بیضا می‌کرد و خط وی بدون اصلاح هم استوار و هم خوش اندام بود.^۱

خسرو زعیمی نیز می‌نویسد: «با دقت در آثار میر عماد می‌توان نتیجه گرفت که وی آثار کلیه خوشنویسان زبردست پیش از خود را دیده و مشق‌های عملی و نظری بسیار از آن‌ها کرده است، زیرا خط میر عماد معجونی است از زیبایی‌های تمام نستعلیق نویسان قبل از وی.»^۲

با این که میر عماد دارای شهرت و اعتباری جهانی است، سرگذشتش آن چنان که شایسته مقام شامخ اوست روشن نیست و ابهامات و پرسش‌های فراوانی پیرامون زندگی او وجود دارد، به طوری که شاید بتوان گفت زندگی هیچ خوشنویس و هنرمند دیگری مانند وی این چنین در معرض تحریف و حتی جعل قرار نگرفته و این گونه دستخوش داستان‌پردازی و افسانه‌سازی نگردیده است.

اگر چه تا کنون مطالب متعددی در خصوص زندگی میر عماد توسط تذکره نویسان ایرانی و غیر ایرانی به رشته تحریر درآمده است، اما هیچ یک نتوانسته‌اند حق مطلب را آن گونه که شایسته است ادا نمایند و به تبیین شرح حال دقیق، مستند و واقعی او بپردازند. نگارنده با احساس این نقیصه، در صدد برآمد تا پیرامون احوال این هنرمند برجسته، کتابی تألیف نماید که تا حدی روشن‌نگر سرگذشت وی بوده و از مطالب غیر مستند، معجول و نادرست عاری باشد. بدیهی است که انجام چنین پژوهشی، مستلزم دسترسی به

۱. مرقع گلشن، ص ۷۳.

۲. مقاله «از نستعلیق تا نستعلیق»، خسرو زعیمی، مجله هنر و مردم، سال ۱۶، شماره ۱۸۱، ۱۳۵۶.

اسناد و مدارک معتبر تاریخی است. متأسفانه در خصوص میر عماد به جز آثار و قطعات او و همچنین مطالب تذکره‌های قدیمی، اسناد قابل اعتنای دیگری باقی نمانده است که بر همین اساس، نگارنده سعی نمود در این تحقیق، از منابع یاد شده نهایت حُسن استفاده را به عمل بیاورد. در خصوص این منابع، ذکر توضیحات مختصری ضروری است:

۱. تذکره‌ها - از میان تذکره‌های متعددی که به شرح زندگی میر عماد پرداخته‌اند، در نهایت می‌توان چهار تذکره را به لحاظ دربرداشتن صحیح‌ترین و مستندترین اطلاعات، به عنوان ارکان اصلی و مهم شرح حال میر عماد محسوب نمود. این منابع چهارگانه بر مبنای تاریخ نگارششان عبارتند از: گلستان هنر تألیف قاضی احمد قمی، تاریخ عالم‌آرای عباسی اثر اسکندر بیک منشی، تذکره نصرآبادی تألیف میرزا طاهر نصرآبادی و تذکره محمدصالح اصفهانی که از این میان، تذکره محمدصالح اصفهانی به دلیل ارائه آگاهی‌های منحصر به فرد درباره میر عماد، از اهمیت فراوانی برخوردار است.

یکی از عوامل مهم توفیق نگارنده در تألیف کتاب حاضر، دسترسی به متن کامل این تذکره مختصر اما مفید است. محمدصالح اصفهانی فرزند کوچک میرزا ابوتراب خلیفه و شاگرد برجسته میر عماد بود و اطلاعات ارزشمندی را که از پدر خود درباره میر عماد شنیده بود، در تذکره خود به رشته تحریر درآورد.

این تذکره تا مدت‌های مدید گمنام و به دور از دسترس پژوهشگران بود و تنها دکتر مهدی بیانی در کتاب خود، نامی از آن به میان آورده بود. با این که آن مرحوم، رونوشتی از نسخه خطی این تذکره در اختیار داشت، متأسفانه در هنگام نوشتن شرح حال میر عماد، استفاده چندانی از آن به عمل نیاورد و در نتیجه، مطالب این تذکره ارزشمند همچنان تا چند دهه در محاق گمنامی و فراموشی باقی ماند.

بخت با نگارنده یار بود که متن کامل این تذکره ارزشمند در سال ۱۳۸۵ به کوشش آقای پژمان فیروزبخش در مجله نامه بهارستان به چاپ رسید که بررسی و تعمق در مطالب آن در کشف، استنتاج و تحلیل‌های نگارنده نقشی مهم و اساسی داشت.

۲. آثار و قطعات میر عماد - آثار به جا مانده از میر عماد نیز به دلایل زیر، از اهمیت فراوانی برخوردارند:

- بیانگر حالات، روحیات و تفکرات میر عماد در زمان‌های گوناگون هستند.

- در خصوص تعیین محل اقامت میر عماد در شهرها و مناطق مختلف همچون:

قزوین، اصفهان، تبریز، مازندران، هرات، حلب، بغداد و ... اطلاعات مهم و مؤثری را به دست می دهند.

- مهم ترین و ارزشمندترین جنبه قطعات میر عماد، آن دسته از آثار اوست که آگاهی های مهمی را در خصوص نوع روابط او با شاه عباس صفوی در اختیار می گذارد. این آثار شامل: عریضه ها، قطعات ستایش آمیز و قطعات گلایه آمیز هستند.

به غیر از این دو منبع، یعنی تذکره ها و آثار میر عماد، نگارنده ناگزیر بوده است برای تدوین شرح حال میر عماد و پاسخ گویی به ابهامات موجود، به تحلیل و استنتاج نیز متوسل گردد که این تحلیل ها نه بر مبنای تمایلات، جهت گیری ها و یا تعصبات شخصی، که با توجه به قرائن و شواهد و واقعیات موجود بوده است.

در یک جمع بندی کلی باید گفت کتاب حاضر به لحاظ بهره گیری از تمام اسناد و مدارک موجود، تجزیه و تحلیل های مبتنی بر واقعیت، روشن نمودن زوایای مبهم و تاریک و ارائه مطالب نو، کامل ترین منبع در خصوص سرگذشت میر عماد تا حال حاضر محسوب می شود. قضاوت این که این سخن تا چه اندازه با واقعیت منطبق می باشد، بر عهده صاحب نظران، محققین و علاقه مندان است.

از جمله مطالبی که برای اولین بار در این کتاب به آن اشاره شده، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- اثبات قطعیت حسنی بودن میر عماد.

- تصحیح سال تولد میر عماد از غلط مشهور ۹۶۱ به ۹۵۸ هجری قمری.

- اثبات شاگردی میر عماد نزد عیسی رنگ نگار و مالک دیلمی.

- رد افسانه مهاجرت بستگان میر عماد به عثمانی.

- انتقال قبر میر عماد از قبرستان خارج دروازه طوقچی به مسجد مقصود بیک.

یکی دیگر از قسمت های مهم و قابل اعتنای کتاب حاضر که افقی نو در خصوص سرگذشت میر عماد در منظر پژوهشگران و علاقه مندان می گشاید، فصل «منابع تحقیق درباره میر عماد» است که به خوبی خواننده را در جریان حذف ها، اضافات، جعل ها، تحریف ها و آوردن مطالب نادرست درباره میر عماد از عصر صفوی تا کنون قرار می دهد. همچنین ذکر این نکته ضروری است که علاوه بر زندگی میر عماد، نسبت به تدوین زندگی نامه اساتید، شاگردان، بستگان و رقیبان او نیز اقدام گردیده که برخی از این زندگی نامه ها جزو

کامل ترین شرح حال ها در خصوص این خوشنویسان به شمار می رود.

در کتاب حاضر، قطعات ارزشمندی از میر عماد و خوشنویسان دیگر به چاپ رسیده که برخی از آن ها برای اولین بار منتشر می گردد. وظیفه خود می دانم از جناب آقای احسان شکراللهی طالقانی که مجموعه ارزشمند دیجیتالی خود را در اختیار اینجانب قرار دادند تشکر نمایم.

از پژوهشگر و خوشنویس ارجمند، جناب آقای دکتر حمیدرضا قلیچ خانی که چند قطعه از آثار مجموعه ارزشمند دیجیتالی خود و از جمله، قطعه منتشر نشده ای از محمدحسین تبریزی را در اختیار اینجانب قرار دادند سپاسگزاری می نمایم.

از دوست نادیده ارجمند، جناب آقای حسین روزبهانی که عکس های مقبره میرعماد در مسجد مقصود بیگ و همچنین عکس های کتیبه نکیه میرفندرسکی در تخت فولاد اصفهان را برای نگارنده از اصفهان ارسال نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم. لازم به ذکر است عکس های این کتیبه، تاکنون منتشر نشده و برای اولین بار در این کتاب به چاپ می رسد.

از جناب آقای حسن صفیاری که تصویر شماره ۱۳۶۰۵ روزنامه اطلاعات مورخه پنج شنبه اول مهر سال ۱۳۵۰ را برای نگارنده ارسال نمودند، تشکر می نمایم.

از جناب آقای عنایت الله مجیدی که برخی از منابع مورد نیاز نگارنده را در اختیار اینجانب قرار دادند قدردانی می کنم. همچنین از جناب آقای دکتر سیدمحمدحکاک که انتخاب نام کتاب به پیشنهاد ایشان بوده است سپاسگزاری می نمایم.

از جناب آقای دکتر محمد آئینه چی که تصویر قطعه خطی از عیسی رنگ نگار را از کتابخانه ملی تهیه نموده و جهت چاپ در کتاب حاضر در اختیار نگارنده قرار دادند، تشکر می نمایم.

در خاتمه، خاشعانه خداوند متعال را شاکرم که به بنده ناتوان خود، توفیق اتمام این اثر را عطا فرمود.

مهدی نورمحمدی

قزوین: صندوق پستی ۱۷۹۳ - ۳۴۱۸۵

mehdi.nour.m@gmail.com